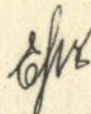

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. Г.С.Сковороди

На правах рукопису

МАЛЕНКО Олена Олегівна

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ГРУПА "НЕВО"
В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ**

Спеціальність: 10.02.01 - українська мова

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Харків
1996

AB 35.127

Дисертація є рукописом.

Робота виконана у секторі української мови Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Науковий керівник -- доктор філологічних наук,
професор
Лисиченко Лідія Андріївна

Офіційні опоненти -- доктор філологічних наук,
професор
Ермоленко Світлана Яківна

-- кандидат філологічних наук,
доцент
Савченко Любов Григорівна

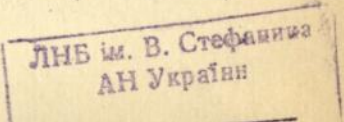
Провідна установа -- Український державний
педагогічний університет
ім. М.П. Драгоманова

Захист відбудеться "20" червня 1996 року о 14⁰⁰ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 02.26.03 у Харківському державному педагогічному університеті ім. Г.С.Сковороди за адресою : 310168, м.Харків, вул. Блякера, 2, ауд. Зал засідань

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського державного педагогічного університету, ім. Г.С.Сковороди.

Автореферат розіслано "18" травня 1996 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради Олеф ОЛЕКСЕНКО О.А.

Дисертація присвячена дослідженню семантико-стилістичних особливостей слів, що належать до однієї лексико-семантичної групи (ЛСГ), у текстах української поезії протягом II розвитку.

У сучасному мовознавстві проблемам лінгвопоетики й лінгвостилістики приділяється значна увага. Цим зумовлена й актуальність обраної нами теми, оскільки вона висвітлює цілу низку питань індивідуального поетичного мовлення, що становить інтерес як для мовознавців, так і літературознавців. Крім того, за свідченням дослідників, в українській лінгвістиці ще мало робіт, присвячених цілісному аналізу слова в поетичній мові сучасних авторів.

Предмет дослідження реферованої дисертації - семантико-стилістична характеристика іменників ЛСГ "небо" в погляді особливостей їх функціонування у поетичній мові.

Об'єктом дослідження є ЛСГ іменників, що називають небесні й космічні реалії, а також явища, пов'язані з вищими шарами атмосфери: зірка, зоря, місяць, сонце; блискавка, грім, гроза, небо, райдуга, хмара; болід, Всесвіт, комета, космос, метеор, метеорит. Слова, пов'язані з небом та космосом, не випадково було обрано об'єктом дослідження, оскільки небо і космос здавна привертали увагу людини. Їх реалії обожнювались майже у всіх народів. Відповідно до цього, слова поданої ЛСГ набули певного символічного тлумачення у релігії, міфології та фольклорі. Важливим є й той факт, що розвиток науки та знань про космос впливають на зміни в семантичній структурі давніх слів-поетизмів, збагачуючи їх новими смислами та відтінками.

Метод дослідження є вияв семантичного наповнення і стилістичних функцій іменників, що називають небесні й космічні об'єкти та явища у контексті поетичної мови; показ розвитку семантики цих назв від народнопоетичної творчості (фольклорні джерела) до сучасної поезії у напрямку від постійного символу до індивідуального художнього образу.

Завдання роботи:

1. Дослідити розвиток поетичної семантики слів - назв небесних і космічних реалій у народнопоетичній творчості. Визначити типові значення цих слів у текстах фольклорної поезії відповідно до їх традиційної народної символіки.

2. Виявити способи поетичного використання небесної й космічної лексики в українській авторській поезії від II

початку.

3. Визначити індивідуальні особливості "бачення" небесних реалій та їх місце в поетичній мовній картині світу окремих художників слова.

4. Простежити розвиток образної системи, що синтезувала традиційну поетичну символіку неба й нові космічні назви, у творчості українських поетів-шістдесятників. Визначити особливості індивідуальної мовної картини неба у поетів, близьких за позамовними характеристиками (вік, соціальний статус, освітній ценз, умови виховання тощо).

5. Виявити у словах-поетизмах загальні семантичні зміни (виникнення асоціативних значень, розширення символіки, семантичне оновлення слів, наповнення їх новим, сучасним змістом).

Методологія і методи дослідження. Методологічною основою дослідження є розуміння діалектичного зв'язку і взаємодії мови і мислення та вчення про складне структурування мовної системи, про взаємодію мови і мовлення. У процесі дослідження використувався описовий метод, який передбачає спостереження, зіставлення, узагальнення. До семантики конститuentів досліджуваної ЛСГ застосовувався метод компонентного аналізу; контекстний (лінгвостилістичний) аналіз, орієнтований на виявлення естетико-змістових функцій мовних одиниць у художньому тексті.

Наукова новизна дисертації визначається матеріалом дослідження й аспектами його вивчення. Вперше простежена й досліджена динаміка розвитку смислового поетичного наповнення іменників, що входять до складу ЛСГ "небо". Це дозволило, з одного боку, визначити специфіку образної системи, що ґрунтується на використанні зазначених лексем, а з другого - виявити активно діючі у сучасному художньому мовленні процеси поетичної семантизації. Вперше проведено зіставний аналіз функціонування слів певної ЛСГ у поезії одного покоління письменників у синхронії, а також в українській поезії різних етапів її розвитку в діахронії.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що дослідження створює передумови для зіставної характеристики мовного світу поетів різних часів та стильових напрямків.

Практичне значення. Матеріали і положення роботи можуть бути використані при викладанні стилістики української мови, культури мовлення, а також при вивченні мови художніх творів

у середній та вищій школі (спецсеінари з поетичного мовлення).

Матеріалом дослідження послужила картотека автора, створена на підставі аналізу творів української поезії. Усього обстежено 16 лексем, які реалізуються у трьох тисячах виборок із поетичних текстів. Для семантико-стилістичного аналізу зазначених конститuentів були обрані тексти української поезії від давнього фольклору до авторської творчості сучасного періоду. При цьому акцент ставився на дослідженні поетичної мовної картини світу тих митців, творчість яких мала важливе значення для розвитку української літературної мови або виявляла новаторство щодо літературних напрямків, мовностильових тенденцій. Найбільш детальним аналізом охоплено творчість поетів-шістдесятників нашого століття, оскільки саме в зазначений період активізується діяльність людини у процесі освоєння космічного простору, а це знаходить відбиття і в поетичній мовній картині світу.

Дослідження спирається на тексти поезій Г.Сковороди, І.Котляревського, Т.Шевченка, І.Франка, Десі України, поетів-символістів початку ХХ століття: П.Карманського, В.Пачовського, В.Ленного, С.Чарнецького, С.Твердохліба (членів "Молодої Музи"); поетів-шістдесятників: І.Драча, В.Стуса, Д.Павличка, Ліни Костенко, В.Олійника, М.Вінграновського. Певна увага була приділена також писемній (книжній) літературі Київської Русі, що аналізоувало відбиття в аналізі "небесної" лексики творів "Слово о полку Ігоревім" та "Повість временних літ". В інформативному плані подано огляд семантично пов'язаного з "небесною" символікою словесного образотворення в авторській поезії другої половини ХVІ - початку ХVІІІ століття.

Положення, які вносяться на захист:

1. Слова на позначення небесних об'єктів та явищ, які спостерігались людиною віддавна, відігравали велику роль у народнопоетичній мовній картині світу. У творах фольклорної поезії ці слова функціонували як символи.

2. Аналізований лексичний шар посідає значне місце в художній образній системі літературних творів, починаючи від Київської Русі й до нашого часу. При цьому спостерігається розвиток художнього осмислення відповідних слів.

3. В українській поетичній мовній картині світу поступово виробляється не тільки оригінальне бачення об'єктів неба

і космосу, але й засоби його художнього відтворення. При цьому розвиток відбувається від слова-символу до індивідуально-авторського художнього образу.

4. У поетів-шістдесятників, близьких за позамовними характеристиками, виробляється індивідуальне сприймання "небесної" лексики, що виявлене у різному образному вираженні таких об'єктів, як небо, сонце, місяць, зоря (зірка), хмара, гроза, грім, блискавка, райдуга; космос, комета, метеор, метеорит, болід.

Апробація роботи та її результатів. Основні положення та результати дослідження обговорювались на засіданнях сектора української мови, на щорічних підсумкових наукових конференціях професорсько-викладацького складу Харківського державного педагогічного університету. За темою дисертації є 5 публікацій.

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаної літератури, списку джерел.

Зміст роботи

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність і новизна, предмет, мета, завдання й методи дослідження, його об'єкт і матеріал, теоретичне і практичне значення роботи, формулюються основні положення, що вносяться на захист.

Перший розділ "Номінанти небесних реалій у фольклорі" присвячений семантико-стилістичному аналізу іменників на позначення небесних реалій у народнопісенній творчості. Цей розділ складається з двох частин. У першій частині подано інформацію щодо походження, розвитку та природи народнопоетичного символу. У другій частині досліджується розвиток поетичної семантики слів-символів, що входять до складу ЛСТ "небо", визначаються типові значення цих слів у текстах фольклорної поезії (відповідно до їх традиційної народної символіки).

У кожній національній мові відома значна кількість слів з традиційним символічним змістом. У часи створення давньої народної поезії слова-символи відігравали роль певних формул, у яких була закодована інформація потрібного смислового, емоційно-оцінного або естетичного змісту. Рівень цієї інформації був зумовлений гносеологічними факторами, розвитком художнього мислення й естетичними владобаннями народу. Символ став тією формою, що умовно позначає суть одного по-

няття чи явища через інше на основі подібності. Давня фольклорна символіка викликана певними асоціаціями, аналогіями з тими предметами і явищами, які були знайомі людині і певною мірою зрозумілі.

Наявність речовинно-матеріального та художнього змісту (понятійного ядра й образно-чуттєвого уявлення у структурі значення слова) збільшує місткість семантики народнопоетичних символів, якій властиві багатозначність, протяжність, відкритість до нових значень. При цьому один і той же символ виступає як своєрідна єдність протилежностей, позначаючи різні в емоційно-оцінному плані поняття.

Так, слово сонце, яке є у фольклорі найбільш уживаним у межах поданої ЛСГ символом, адатне позначати і позитивне (життя, світло, красу людини), і негативне (руйнівна сила, небезпека): "Од ясного сонечка нагрівся", "Без сонця на світі немає життя", "Без сонця на світі усе пропадає" та " Вже я од сонечка напікся", "Яке ж бо ти, сонечко, недогадливе, Чого ж ти ранесенько не заходило". Однак, як видно з прикладів, незважаючи на певні негативні наслідки дій сонця (спека, посуха), воно завжди оцінювалось позитивно, його визначальна роль у житті природи і людини міцно закріпилась у свідомості людей.

Символіка небесних світил і повітряних явищ у народній поетичній творчості є дуже давньою за своїм походженням. Вона склалася ще за часів дохристиянських вірувань українського народу і є втіленням найдавніших знань людини про навколишній світ. У народнопоетичній творчості ця символіка обмежується словами небо, сонце, місяць, зірка, зоря, блискавка, грім, гроза, райдуга. Семантика цих народних поетизмів¹ позначена наявністю традиційного символічного змісту, який виник внаслідок "пізнання сутності результатів художнього освоєння дійсності".²

Образний компонент у значенні слова-символу узагальнює народні уявлення про відповідний об'єкт чи явище природи як

¹ Під поетизмами, за В.Виноградовим, розуміємо утворення сталих набір стандартизованих у поетичній творчості певного періоду слів та оборотів (Виноградов В.В. Стилістика. Теорія поетической речи. Поэтика. -М.: Изд-во АН СССР, 1963. -С. 12)

² Рубцов Н.И. Символ в искусстве и жизни. -М.: Наука, 1991. -С. 57.

на рівні його чуттєвого уявлення, що супроводжується певними змінами у семантичній структурі слова (маємо на увазі перерозподіл сем). Такі зміни зумовлені не тільки мовними факторами, але й розвитком свідомості та існує на певний конкретний період моделю світосприймання. Так, у часи створення найдавнішої української фольклорної поезії свідомість і світосприймання народу ще не вийшло на той рівень абстрагування й узагальнення, який дозволив би утворювати складні художні образи, що відповідно характеризуються складними змінами у семантичній структурі слова. Тому іменники на позначення небесних реалій у фольклорній поезії переважно репрезентують значення, співвідносні з давньою символікою цих природних об'єктів, а саме: небо - "Божа оселя"; сонце - "життя", "світло", "радість", "краса"; місяць - "господар", "чоловік", "парубок-красень"; зірка (зоря) - "дівчина", "краса"; хмара - "недобра, ворожа, зла сила"; грим, блискавка - "покара", гроза - "загрозна сила", "Божий гнів", райдуга - "провісниця щастя", "удача".

Для народної поезії є характерним уживання пестливих форм слів-образів, що зумовлене наявністю у фольклорі так званої психологічної константи¹, яка виявляє колективне, узагальнене відображення бачення світу. До психологічної константи належать і здрібніло-пестливі засоби образотворення, які формують емоційно-оцінні значення слів-символів. У цьому випадку маємо на увазі чітку позитивну конотацію відповідних лексем, незважаючи на їх реальний зміст в опозиції добро-зло. Наприклад: сонечко, сонейко, місяченько, зіронька, зірничка, хмаронька. Семантика цих слів позначена позитивною конотацією за рахунок морфологічних факторів мотивації емоційно-оцінних значень.

Конкретно - чуттєві образи, що ґрунтуються на словах - назвах небесних світил та явищ, у народній пісні набувають усталеного характеру, стилістично типологізуються, реалізуючи поетичну творчість мовного колективу, а не окремого автора. При цьому, як зазначають дослідники, на початкових етапах розвитку слова, символи не сприймалися як особливі художні засоби, а були зумовлені природною поетичністю образної

¹ Ермоленко С.И. Фольклор і літературна мова. -К.: Наук. думка, 1987. -С.30.

структури слова, виступаючи певною заміною тих абстрактних понять, які ще недостатньо сформувались і закріпились у мові.

Із часом традиційна народна символіка здатна втрачати свій первинний зміст, набуваючи нового тлумачення, яке за своїм понятійним, емоційним та оцінним рівнем може не збігатися з традиційним. Як зауважив з цього приводу В.Рибаків, "дуже важко вловити той історичний момент, коли зникає зміст того чи іншого символу і коли починається несвідома традиція, збереження однієї зовнішньої форми без знання смислу зображуваного"¹.

Розглядові цього процесу присвячений другий розділ нашої роботи - "Розвиток семантики назв небесних реалій в українській поезії: від символу до художнього образу". У цьому розділі визначаються способи поетичного використання "небесної" й "космічної" лексики в українській поезії від її початку, а також виявляються індивідуальні особливості "бачення" небесних реалій та їх місце в поетичній МКС окремих художників слова. Розділ складається із семи частин, у яких аналізується поетична творчість від часів Київської Русі до початку ХХ століття.

Книжна творчість Київської Русі майже в усіх видах і жанрах охоче послуговувалась фольклорними засобами художнього вираження, народнопоетичною символікою, яка репрезентує саме ті уявлення про довкілля, що були властиві нашим предкам ще за часи язичництва. Однак, як зазначає Д.С.Лихачов, художня система літературно-писемних пам'яток Київської Русі на відміну від фольклору характеризується чіткою єдністю.² Це зумовлене тим, що вся термінологія, всі формули, всі символи й звичні образи зазнали у писемних творах художньої переробки, всі вони конкретизовані, образна суть їх підкреслена, всі вони пов'язані з тогочасною дійсністю.

Конституенти лексико-семантичної групи "небо", а саме слова сонце, місяць, зорі, хмари, грім, блискавка, гроза, займають значне місце в системі словесного образотворення таких творів Київської Русі, як "Слово о полку Ігоревім" та

¹ Рибаків В.А. Язичество древних славян. - М., 1981. - С.95.

² Лихачев Д.С. "Слово о полку Игореве": Историко-литературный очерк. - М.: Просвещение, 1982. - С.107.

"Повість 'временных лет'". Однак розвиток самосвідомості, мислення, поява нових знань зумовили інший рівень застосування цих лексем у художньому контексті: вони вживаються не тільки як формули, кліше, а й виступають мовними засобами створення більш ускладненої образності, яка є відбиттям нового ступеня художнього осмислення й розуміння дійсності. Ядро семантики цих значень так чи інакше базується на денотативних семах прямих значень, які й зумовляють емотивно-оцінний рівень додаткових конотацій, що в залежності від контексту можуть варіюватись у межах шкали "схвалення-несхвалення".

ЛСГ "небо" у творчості поетів книжного віршування XVI - XVIII століть представлена словами сонце (солнце), місяць (мѣсяц), луна, звезда (звѣзда), хмара. Найчастіше ці словесні образи вживаються у віршах-епіграмах на герб (геральдичні вірші) та присвятах на честь релігійних свят. Згадані лексеми виступають у творах обов'язковими символами-атрибутами, зумовленими характером текстів та існуючою традицією їх образного вживання: "Могъ бы вмѣсто месяца, сонцо там отдати. И все небо зъ знаменни до него придати", "И мѣсяць и звѣзды уставне сіали, Копистенскихъ въ особѣ твоей выславляли". Слова-символи на позначення небесних світил у відповідних творах книжної поезії виконують також функцію певних емоційних та естетичних орієнтирів, які сприяють утворенню потрібної настроєвої атмосфери (величальної, піднесеної, урочистої). Умовно асоціативний ланцюг можна уявити так: 1) емоційний орієнтир: світило -> джерело світла -> світло - необхідна умова існування -> оцінювання об'єкта на рівні "схвалення" -> вияв позитивних емоцій -> утворення відповідного настроєвого стану (радість, урочистість); 2) естетичний орієнтир: світило -> здатність випромінювати світло -> естетичність процесу випромінювання (сяння, блиск, мерехтіння) -> асоціативний зв'язок із блиском коштовностей -> коштовності -> прикраси -> краса, естетична цінність. Цілком очевидно, що здатність сонця, місяця, зірок випромінювати світло стала мотивуючим фактором при утворенні символічного змісту відповідних слів, а також емоційно-оцінного та естетичного рівнів їх сприймання у межах контексту і жанру в цілому.

Семантичний фонд "небесної" лексики з часом став підґрунтям створення оригінальних словесних образів, які виникли

внаслідок розвитку художньої тропіки, зокрема метафори. Так, уже в творчості Г.Сковороди, з його глобальним поглядом на світ та розумінням всеосяжності явищ, знаходимо зразки складної на той час тропіки (авторських метафор, алегорій, порівнянь, епітетів) із використанням слів-назв небесних реалій: небо темнозрочно, зв'язди - каменя алмазны тощо. Поет вводить нові образні значення давніх слів-поетизмів, спрямовані не на те, щоб описати чи переказати подію, а відтворити душевний стан, внутрішню напругу. Наприклад, лексема хмара, крім традиційного уособлення лиха, набуває значень "туга", "сум", "печаль"; слово райдуга позначає "надію", "сподівання на краще". Вживає поет і науковий термін вселенна (всесвіт), що виступає у своєму прямому значенні: "Славим тя, царя царей. Тя поет и вся вселенна, В сем законъ сотворенна". Використання лексеми на позначення матеріалістичного поняття, зокрема наукового терміна, в контексті вірша, що славить Бога, є відтуком епохи, яка поєднувала нове, наукове із традиційним, релігійним світосприйняттям.

Взагалі поетична символіка небесних об'єктів та явищ у літературі бароко значно різниться за своїм змістом від аналогічної символіки у фольклорних джерелах. Її давнє, народне тлумачення і розуміння поступилося новим вимогам часу, який актуалізував у поетичному слові не тільки зміст, але й форму, акцентуючи увагу на ефектності та естетичності засобів словесного образотворення.

У XIX столітті з розвитком української літературної мови на народній основі відбуваються активні процеси семантизації образних значень слів-поетизмів, у тому числі й назв небесних реалій. Особливо відчутно це позначилось у творчості Т.Шевченка, оскільки до нього, у романтиків, переважала стилізація під народну поезію, що зумовила незначний рівень змін семантики традиційних словесних образів. У поезії Т.Шевченка мовна символіка небесних об'єктів та явищ хоч і збігається з усталеним у народній поезії набором слів-поетизмів (сонце, місяць, зоря (зірка), небо, хмара), однак на семантичному та стилістичному рівнях зазнає оновлення. Названі лексеми виконують інтимізуючі, часово-просторові, оцінні функції, а також несуть значне естетичне навантаження, співвідносячись із смаками та вподобаннями як національного, так і загальнолюдського рівня.

Стилістичні значення (емоційно-оцінно-експресивні) у

структурі конститuentів аналізованої ЛСГ можуть бути вмотивовані як мовними факторами - морфологічно (вживання зменшено-пестливих суфіксів: сонечко, хмаронька, місяченько), синтаксично (посилення емоційності за рахунок уживання іменників у функції звертання: місяченьку, зіронько), так і позамовними - контекстуально. Контекст відіграє значну роль у розумінні змісту словесних образів, вияві ступеня їх емоційності та експресивності. Як слушно зауважує Н.Павлова, "саме словесне оточення допомагає розшифрувати значення образу, подвоює силу його впливу"¹.

Для Шевченкової поетики характерними є розгорнуті паралелізи-порівняння та паралелізи-протиставлення із використанням імеників ЛСГ "небо". Перший компонент таких паралелізмів є ніби загальним (часовим і просторовим) фоном, на якому розгортаються долі окремих людей та історична доля України взагалі. У Шевченка при традиційній першій частині паралелізму друга є власне авторською, асоціативною, що створює новий образ. Наприклад: "Встає хмара з-за Лиману, А другая з поля: Зажурилась Україна -Така її доля!", "Лягло сонце за горою, Зірки засіяли, А козаки, як та хмара, Ляхів обступали", "Зійшло сонце - дяшки-панки Покотом лежали".

Семантичний аспект таких паралелізмів, зазначає О.Тараненко,² полягає в тому, що певний набір елементарних опозицій, закріплених у людському досвіді для орієнтації в світі фізичних речей, переноситься в світ духовних і взагалі абстрактних явищ, де виділяється аналогічна кореляція. При такому розвитку виробляється оцінка полемів цих опозицій². Асоціативність Шевченкових моделей ґрунтується на народному тлумаченні давніх поетичних символів. Ці символи виступають тут певними емоційно-оцінними сигналами, що репрезентують асоціативно-аперцепційний зв'язок між реципієнтом та відтвореном у тексті подією: сонце -> "життя", "світло", -> сигнал "схвалення" (перша частина формули паралелізму), цей сигнал зумовлює емоційно-оцінне сприймання другої частини формули:

¹Павлова Н.М. Информативність образа-символа в художественном прозаическом произведении // Средства выражения экспрессивности текста: Сборник научных трудов. -Р.и/Д., 1982. - С.39.

²Тараненко А.А. Полісемічний паралелізм і явище семантичної аналогії. -К. Наук. думка, 1980. -115 с.

наступ козаків -> "схвалення". Відповідно до цього: хмара -> "ворожа сила" -> сигнал "несхвалення" -> негативний рівень емоцій -> тяжка доля України.

Оригінальність Шевченка в тому, що він вдало поєднує традиційний аспект вживання слів - назв небесних реалій та їх індивідуально-авторське тлумачення. Вживаючи традиційну для фольклорної поезії форму, поет вкладає в неї новий зміст. Це стосується як стилістичного рівня (фігура паралелізму), так і семантичного (нові значення слів). Ліричні слова-поетидами набувають у Шевченка соціального й національного звучання: сонце - символ правди, волі; ворі - символ України.

Шевченкові традиції в уживанні іменників ЛСГ "небо" знайшли свій розвиток у поезії другої половини XIX - початку XX ст. у творах І.Франка, Лесі Українки, О.Олеса, М.Вороного та ін., які привнесли в семантику цих слів цілу низку нових образних значень: зірка - "воля", "братерство", "мрія", "провідниця"; хмара - "нове майбутнє"; гім - "передвісник майбутнього" тощо. Звичайно, традиційне ліричне звучання названих слів не втратило своєї свіжості в поезії митців того часу, оскільки саме ця лексика, значно збагативши і розширивши її семантичні межі, обрали поети підґрунтям для романтичної та інтимної течій своєї творчості.

Аналізуючи ЛСГ "небо" у творчості українських поетів-символістів початку XX ст. (угруповання "Молода Муза"), слід зазначити, що іменники небо, сонце, місяць, зоря, зірка, хмара, гім, блискавка, веселка, метеор, вселенна у контексті їх поезії набули нового смислового й емоційного забарвлення, спроможного не тільки описати, але й відтворити. Саме процес вербального відтворення психічного стану героя, його душевних переживань, рівня внутрішнього сприймання доквілля цінавив поетів і надихав на незвичні асоціації, оригінальну образність. Молодомузівці шукали свою гармонію, прагнули відтворити її і у формі, і у змісті. Ускладнюючи структуру метафоричних конструкцій, поети знаходили ефектні ракурси бачення повсякденного, буденного: "Проснулось сонце і обмивало Рум'яне личко в голубих хвилях", "Залляла небо - скл лана, змішавши з золотом кармін" (П.Карманський), "Усе сміялось, а сонце брильянтів сипало рія у світилицю" (С.Твердохліб). Небесні світила та явища не статичні у тексті, вони не утворюють ситуативного фону, а виступають активною діючою

силою, адатною впливати на різноманітні сфери чуття. Поети вводять нові елементи, зумовлені пошуком ефектних форм : сонце - брильянти; небо - сапфіри; місяць на небі - золото з карміном тощо. При цьому кожен із молодомузівців, незважаючи на спільність обраного напрямку, прагнув створити власну мовну картину неба. Це втілюється у виборі того чи іншого символу або в наданні давнім поетизмам індивідуально-авторського тлумачення, оригінального кольорового позначення. Так, П.Карманський віддає перевагу лексемі сонце (до речі, в МКС цього автора найвиразніше простежується асоціативно-семантична ускладненість слів-образів), В.Пачовський та Б.Лепкий - лексемам зорі і небо, С.Чарнецький же найчастіше вживає слово хмара. Кожному з поетів властиві свої символічні позначення реалій неба: сонце - "щастя", "воля" (П.Карманський); "надія" (Б.Лепкий); зірка (зоря) - "краса", "врода", (В.Пачовський); "провідниця" (П.Карманський); "мрія" (Б.Лепкий); "надія" (С.Чарнецький) тощо.

Створюючи оригінальні власні образи на основі лексичного надбання народної поезії, молодомузівці прагнули наблизити естетичний рівень української поезії до найкращих зразків загальноєвропейського мистецтва.

У третьому розділі "Лексико-семантична група "небо" в мовній картині світу українських поетів-шістдесятників" простежується розвиток образної системи, що синтезувала традиційну поетичну символіку неба й нові космічні назви, також визначаються особливості індивідуальної мовної картини неба у поетів, близьких за позововими характеристиками.

Освоєння нової сфери буття людини - космосу, а отже, нове художнє мислення вело за собою появу нової образності, що позначилося і на системі лексико-стилістичних засобів її створення. Розширення меж уживання вузькотермінологічної лексики (космічної, астрономічної), набування нею загально-мовних ознак вплинуло на процес поетизації термінів. Тому використання слів болід, комета, метеор, метеорит, космос, а також назв планет Сонячної системи, сузір'їв не випадкове у поетичній МКС шістдесятників, а цілком логічно зв'язане з їх художнім світоглядом.

Розглядаючи ЛСГ "небо" у складі поетичної МКС шістдесятників, ми діяли висновку, що здебільшого вона ґрунтується на традиційному наборі вічповідних лексем: сонце, місяць, зірка, зоря, блискавка, грім, гроза, райдуга, хмари. Однак

кожному з поетів властиві свої, характерні тільки для його поетичної лексики номінанти небесних і космічних реалій. Проведений аналіз функціонування конститuentів ЛСГ "небо" у поезії шістдесятників свідчить, що, відштовхуючись від традиційного розуміння небесних об'єктів і явищ, кожен поет по-своєму бачить й поетично осмислює відповідні реалії. Так, для І. Драча є характерним антропоморфічне вживання зазначеної лексики, створення художніх образів на підставі надання об'єктам природи людських рис, дій, якостей: "Тут море горить, заціловане сонцем", "Хмарина ніжна з білими плечима", "Йшла задумана райдуга в синьому береті". Давнє смислове й емоційне навантаження поетизмів поступається у поета індивідуально-авторському переосмисленню, що відбите в образних значеннях лексем: небо - "гордість", "молодість"; хмарина - "ніжність"; космос - "вічність".

Смисловий та емоційно-оцінний зміст словесних образів у В. Стуса зумовлений не тільки драматичним сприйманням дійсності митцем, але й особливостями психічного силаду поета. Тому найчастіше слова-номінанти небесних реалій репрезентують образні значення, сповнені виявом негативного емоційно-оцінного компонента: небо - "печаль", "туга"; сонце - "неволя", "руйнівна сила"; зоря - "біль", "страждання".

Поетичний світ неба і космосу у Ліни Костенко й Д. Павличка представлений іменниками ЛСГ "небо", вжитими здебільшого у своїх узувальних значеннях або традиційних переносних; тому відповідні словесні образи сприймаються легко, природно, хоча часто ґрунтуються на своєрідних поетичних асоціаціях, метафоричності мислення авторів, багатозначності слова. Наприклад: "Зірки колчі і сухі, як стерні", "З неба голубої миски Летять спека", "Прозорий місяць, мов янтар" (Д. Павличко); "І сонце сипле квіти, як з бриля", "Ія сняться хмари і липневі грози", "Стояло небо дихне і сумне" (Ліна Костенко). Поети використовують назви небесних реалій і при створенні описових картин, і для художнього відображення психічного стану ліричних героїв, для надання тексту певної емоційної тональності, оцінності мовленнєвої ситуації, як мовний засіб жанрової стилізації.

Індивідуально-авторський аспект вживання "небесної" та "космічної" лексики у поезії шістдесятників виявляється у створенні цілого ряду експресивних метафор, образна функція яких націлена на відбиття зорових уявлень про позначуване й

емоційних вражень, здатних здивувати, збентежити своєю новизною, незвичністю. Наприклад, нового змісту (зорового, смислового, емоційного) набуває в кожному контексті образ місяця: місяць - ковчег, череп, монета, крихий меч (В.Олійник); серп, янтар (Д.Павличко).

Застосування різноманітних видів художньої тропіки (ускладнена метафора, порівняння, авторська символіка, оригінальні епітети) при створенні словесних образів назв небесних реалій у творчості поетів-шістдесятників дає підстави говорити про динамічний розвиток образної семантики відповідних слів у поетичному мовленні й мисленні.

У загальних висновках подані результати проведеного дослідження:

1. Мовний світ неба і космосу посідає велике місце в поезії багатьох народів від давніших часів до сучасної літератури. При цьому кожен народ виробив власну систему тлумачення й оцінювання небесних і космічних об'єктів та явищ, що зумовлене не лише функціональністю цих реалій та їх роллю в житті людини, але й культурно-історичною традицією.

2. В українській мові до групи слів на позначення реалій неба та космосу належать іменники небо, сонце, місяць, зірка, зоря, хмара, гроза, грім, блискавка, райдуга, комета та інші. У фольклорній поезії названі слова мали значення символів.

3. У книжній літературі Київської Русі та в українській літературі XVI - XVIII століть іменники ЛСТ "небо" були пов'язані ще з традиційною східнослов'янською символікою. Але вже у цей період традиційні поетичні символи супроводжуються додатковими лексичним оточенням й новими, авторськими асоціаціями, що робить крок від традиційного символу до оригінального образу.

4. Протягом XIX ст. відбувається розвиток словесного образотворення у напрямку від символу до оригінального індивідуально-авторського образу на ґрунті відповідних слів. Символи української народнописенної мови виходять за межі словника пейзажної, інтимної лірики і починають впливатися з позитивним оцінним значенням як символи громадянської, публіцистичної поезії. Змінюється рівень мовного оточення слів-образів, що, в свою чергу, вплинуло й на зміну їх смислового та емоційно-оцінного навантаження (подекуди навіть протилежного усталеному: сонце ясне - сонце чуже; сонце

світить, гріє - сонце палить, пече та ін.).

5. На початку ХХ ст. українська поезія, особливо творчість молодих митців, зазнала помітного впливу модерністичного напрямку. Це відбулося й на лексико-стилістичному рівні художнього образотворення. Назви небесних реалій у контексті символістської поезії були призначені не тільки зобразити, унаочнити створені зовнішні картини, але й виразити настрій, психічний стан, певний комплекс ідей особистості. При цьому ведеться пошук індивідуальних концепцій щодо художнього, поетичного відбиття світу. Ускладнюється структура словесного образу, висуваючи на перше місце оригінальну метафору, авторську символіку.

6. Оригінальна образність на базі назв небесних і космічних реалій найпомітніше виявляється у поезії українських шістдесятників. Незважаючи на близькі позамовні характеристики авторів, МКС кожного з них позначена індивідуальними особливостями, що відбулося й на змісті конститuentів аналізованої ЛСГ.

Від слова-символу до слова - художнього образу - такої трансформації зазнали номінанти небесних реалій в українській поетичній творчості протягом її існування та розвитку.

Основні подороження дисертації викладені у таких публікаціях:

1. Лексические средства создания исторического колорита в художественном произведении // Семантика и прагматика языковых единиц: Сб. научных трудов. - Харьков: ХГПИ, 1991. - С. 105-106.

2. Фразеологіями із значенням інтенсивності (на матеріалі поезії шістдесятників) // Лінгвістичні дослідження. Збірник наукових праць. Вип. 2. - Харків: ХДПІ, 1992. - С. 78-81.

3. Народнопоетична лексика у контексті Сковороднівського бароко // Тези доповідей міжнародної наукової конференції до 200-річчя з дня смерті Г.С.Сковороди. - Харків: ХДПУ, 1994. - С. 54.

4. Своєрідність використання мовних символів природи у творчості українських поетів-шістдесятників // Філологічний аналіз: Методика, теорія, практика: Міжрегіональний збірник наукових статей. - Харків - Херсон, 1994. - С. 109 - 111.

5. Контекстуальні умови вживання народних символів природи в поетичній мові // Труды молодых ученых: Междунар. научное издание. - Киев - С. Петербург - Херсон, 1995. - Т. 1. - С. 133-138.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Маленко Е.О. Лексико-семантическая группа "небо" в украинской поэзии: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 - украинский язык. - Харьков. ХГПУ им. Г.С.Сковороды, 1996. - Рукопись. - 197 с.

Диссертация защищается в Харьковском государственном педагогическом университете в 1996 году.

В работе впервые исследована динамика развития смыслового поэтического наполнения существительных, входящих в состав лексико-семантической группы "небо". Это позволило определить специфику образной системы, которая базируется на использовании данных лексем, и выявить активно действующие в современной художественной речи процессы поэтической семантизации.

Malenko E.O. The lexico-semantic group "sky" in the Ukrainian poetry: The thesis is presented to complete for the degree of the candidate of Philological Sciences (Ukrainian language 10.02.01); Kharkov State Pedagogical University named after G.S.Skovoroda, Kharkov, 1996. -Manuscript. - 197 p.

The thesis is defended at Kharkov State Pedagogical University in 1996.

The dynamic of the development of the meaning of the poetical file of the nouns belonged to the structure of the lexico-semantic group "sky", has been searched for the first time in the thesis. It allowed to determine specification of the imaginative system which is based on the usage of given lexemas and to discover the processes of poetical semantization which actively force the modern figurative speech.

Ключевые слова:

Коннотация, лексико-семантическая группа, образ, сема, семантика, символ, стилистические функции, эмотивно-оценочный компонент.

Ключові слова:

Конотація, лексико-семантична група, образ, сема, семантика, символ, стилістичні функції, емотивно-оцінний компонент.

Підп. до друку 13.05.96. Формат 60x84 1/16. Папір друк. № 2.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 1,0. Облік.-вид. арк. 1,0.
Тираж 100 прим. Зам. № 200.

Ротапринт фірми "Ніка", м. Харків.

436418

AB 35.121